

17. Семенова Н. Взаємодія сім'ї та дошкільного закладу у вихованні дітей дошкільного віку / Н. Семенова // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Сучасне дошкілля: реалії та перспективи»], (Київ, 16 жовт. 2008 р.). – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – С. 106–108.

18. Трубавіна І. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : науково-метод. матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів / І. Трубавіна. – К. : УЦДССМ, 2000. – 88 с.

In the article the essence of the concept «interaction with combatants' families» is exposed and characterized it as the process of bilateral activity, mutual (joint) activities of preschool teachers and members of their families, who are the participants of military operations for the purpose of harmonious development of personality of child. The main problems, the disclosure of which the research of process interaction of preschool teacher with combatants' families provides, are determined. The main forms of work of preschool teacher of children of preschool age with combatants' families are described.

Key words: *interaction, interaction with families, interaction with combatants' families, interaction forms, interaction methods.*

doi:10.15330/esu.10.158-165

УДК 37.013.42 : 376.6

ББК 74.66

Оксана Протас

УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ У ХОДІ АТО

У статті розглянуто особливості сімей, постраждалих у ході АТО, основні проблеми, які можуть спостерігатися у дітей із таких сімей. Обґрунтовано необхідність допомоги таким дітям. Виявлено, що домінуючим видом / технологією роботи з дітьми із сімей, постраждалих у ході АТО є супровід. Представлено аналіз супроводу у соціальному, педагогічному, соціально-педагогічному аспектах. Виокремлено умови ефективного соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей, постраждалих у ході АТО.

Ключові слова: *складні життєві обставини, сім'я, яка опинилася в складних життєвих обставинах, внутрішньо переміщені особи, діти із сімей, постраждалих у ході АТО, травматичний стрес, посттравматичні стресові розлади, супровід, соціальний супровід, педагогічний супровід, соціально-педагогічний супровід.*

Постановка проблеми. Соціально-політична ситуація на Сході України, що за своїми впливами відповідає складним життєвим обставинам, спричинила зростання кількості сімей, постраждалих у ході АТО.

Важливим у таких випадках є соціально-правовий захист і соціальна, психологічна допомога особам, які зазнали впливу трагічних подій у державі, втратили близьких людей, житло, були змушені покинути свої домівки і стали вимушеними переселенцями.

Події на сході країни торкнулися й дітей, які визнані надзвичайно вразливою категорією населення і в умовах збройних конфліктів потребують належного захисту. Особливо вразливими вважаються діти із сімей вимушених внутрішніх мігрантів, учасників АТО, а також сімей, члени яких загинули, або були поранені в ході трагічних подій.

У дітей із таких сімей можуть спостерігатися: невротичні реакції, функціональні розлади, емоційні та поведінкові порушення, проблеми пов'язані із спілкуванням та взаємовідносинами з іншими.

Важливим у таких випадках є допомога дітям в переживанні травмуючих подій, визначення їх основних потреб та знаходження ресурсів для задоволення, забезпечення основних прав і свобод, знаходження способів взаємодії в ситуації розбіжностей у поглядах, надання інформації про шляхи відновлення родинних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень. Серед дослідників, які розглядали проблему психологічної і педагогічної допомоги дітям та молоді, які перебували в умовах конфліктного періоду можна виділити таких як: Н. Бочкор, О. Залеська, Л. Ковальчук, І. Кирилюк, К. Левченко, І. Малкіна-Пих, Т. Репнова та ін. Соціальний супровід як оптимальну форму соціальної підтримки людини, яка потрапила у несприятливу життєву ситуацію досліджували: О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Кулікова, Г. Лактіонова, Л. Оліференко, Ж. Петрочко, І. Пеша, З. Шевців, І. Трубавіна та ін.

Мета статті – розглянути умови ефективного соціально-педагогічного супроводу дітей, із сімей, постраждалих в ході АТО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'ї, члени яких є учасниками АТО, або ж загинули в ході трагічних подій, сім'ї військовослужбовців, сім'ї, які були змушені покинути свої місця через загрозу своєму життю і безпеці і стали внутрішньо переміщеними особами підпадають під статус сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Закон України «Про соціальні послуги», складними визначає такі життєві обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно [2].

Сім'я, що перебуває у складних життєвих обставинах – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самостійно [2].

Нормативно-правовим підґрунтям організації в закладах освіти соціально-педагогічної допомоги дітям із таких сімей є: Конвенція ООН про права дитини; Загальна декларація прав людини; Конституція України; Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», постанови Кабінету Міністрів України № 895 від 21.11.2013 р. «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах», та № 896 від 21.11.2013 р. «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» та інші.

Сім'ї, які переселяються з інших областей України через збройний конфлікт, називають внутрішньо переміщеними особами.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув місце свого проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [1].

Діти із сімей учасників АТО, військовослужбовців, або ж члени яких загинули в ході трагічних подій, а також сімей, які були змушені покинути свої домівки через загрозу своєму життю і безпеці, можуть бачити страх і розгубленість батьків, стресові, афективні реакції, чути тривожні чи агресивні висловлювання, через що самі переживають стреси та хвилювання за життя та здоров'я батьків а також виявляти поведінкові порушення.

До роботи з такими дітьми та їх сім'ями має забезпечуватися комплексний і водночас індивідуальний підхід відповідно до потреб та особливостей сім'ї. Домінуючим видом / технологією діяльності, що забезпечує ці підходи, є супровід.

Супровід, згідно з поглядами О. Шпака, Н. Угляренко, – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної і педагогічної допомоги в ситуації вибору нового способу життєдіяльності, що на відміну від корекції передбачає не виправлення недоліків і перебудову, а пошук прихованих резервів людини, покладання на її власні можливості [12, с. 5].

У педагогічному аспекті (М. Губанова, Н. Жемера та ін.) супровід розглядається як метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору.

За визначенням А. Капської соціальний супровід – вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного (іноді досить тривалого) терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником, а також, у разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) з різних установ та організацій [4, с.8].

Г. Курагіна визначає соціально-педагогічний супровід як комплекс превентивних, просвітницьких, діагностичних і корекційних заходів, спрямованих на проектування й реалізацію умов для успішної соціалізації дітей, перспектив їх особистісного росту [5].

Виділяють такі основні ознаки соціально-педагогічного супроводу: 1) комплексність послуг, що надаються; 2) їх тривалий термін; 3) залучення, у разі потреби, до здійснення супроводу інших фахівців, 4) використання потенціалу громади; 5) згода особи на здійснення супроводу та його активна позиція щодо здійснення спільними зусиллями змін на краще [4; 5; 8].

Соціальний супровід сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах, передбачає: надання комплексної допомоги відповідно індивідуальних потреб і ресурсів; соціальне виховання (створення умов для оволодіння і засвоєння знань, соціального досвіду); психологічну, соціальну та юридичну підтримку; захист та представництво інтересів дитини та її сім'ї для вирішення складних життєвих обставин; збереження, підтримку і захист здоров'я членів сім'ї, сприяння у досягненні поставленої ними мети [4, с. 36].

Соціально-педагогічний супровід, у першу чергу, розширює межі соціального досвіду дитини та її сім'ї, а потім підвищує його адаптивні можливості, сприяючи, таким чином, успішній соціалізації.

Отже соціально-педагогічний супровід дітей із сімей учасників АТО – це вид / технологія роботи соціального педагога, що є формою соціальної підтримки і передбачає створення умов для активізації особистісного потенціалу, розширенню меж соціального досвіду дитини та її сім'ї та надання комплексної допомоги у

розв'язанні виниклих проблем (відповідно потреб), які вони не в змозі подолати самотійно.

Метою соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей, постраждалих в АТО, є створення сприятливих умов, безпечного середовища, необхідних для розвитку і саморозвитку особистості, для задоволення законних інтересів, свобод дітей, реалізації їх права на освіту, розвиток, сприяння виходу особи і сім'ї зі складних життєвих обставин та адаптації до умов оточення.

Соціально-педагогічний супровід дітей із сімей, постраждалих у ході АТО має враховувати особливості таких сімей та потреби чи проблеми, які найчастіше проявляються у дітей із таких сімей.

Особливістю сімей, які переселяються із східних областей України є те, що вони потрапляють в інше соціокультурне середовище, що викликає необхідність адаптуватися до нових умов життя.

Важливими характеристиками адаптивних можливостей вимушених внутрішніх мігрантів, які визначають їх поведінкову стратегію в новому соціокультурному середовищі можуть бути пережиті ними емоційні стани з урахуванням їх інтенсивності, тривалості, вікових особливостей, емоційного реагування в умовах стресових ситуацій [9, с. 10].

Події, які відбуваються на Сході країни, можуть викликати у дітей із таких сімей стреси, емоційні розлади та відхилення поведінки.

Травмуючі події часто викликають травматичний стрес. Травматичний стрес – це переживання особливого роду, результат особливої взаємодії людини і навколишнього світу. Це нормальна реакція на складні, травмуючі обставини, стан метушні у людини, яка пережила щось, що виходить за рамки звичайного людського досвіду. В якості стресора в таких випадках виступають травматичні події – екстремальні кризові ситуації, що мають потужний негативний наслідок, ситуації загрози життю для самого себе або значущих близьких. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це неспокійна відстрочена реакція на травматичний стрес, здатний викликати психічні порушення [9, с. 14].

У більшості випадків такі діти не можуть впоратися із стресом, а наслідки довготривалої дії екстремальних умов можуть проявитися з часом, тому таким дітям необхідна психологічна та соціально-педагогічна допомога.

У випадку відсутності своєчасної допомоги дітям у подоланні наслідків впливу травмуючих ситуацій, спостерігається зниження їх соціальної адаптації, посилення станів депресії, загострення девіантних форм поведінки, розвиток психопатологічних розладів [9, 32].

Аналіз наукової літератури (Н. Бочкор, О. Залеська, Е. Пятницька) дає змогу визначити основні проблеми, які можуть спостерігатися у дітей із сімей, що постраждали у ході АТО: а) невротичні реакції (стресове виснаження, фобічні реакції, порушення сну й апетиту; б) порушення когнітивних процесів; в) функціональні розлади (регрес поведінки чи психосоматичні розлади); в) емоційні та поведінкові порушення (реакції протесту, підвищена плаксивість та капризність, часті зміни настрою); г) проблеми пов'язані зі спілкуванням (несформованість адекватних соціально-комунікативних навичок, страх і недовіра або агресія і дратівливість, можлива надмірна залежність від думок оточуючих); д) порушення взаємовідносин у сім'ї.

Враховуючи вищезазначені особливості дітей із сімей, постраждалих в АТО, соціальний педагог розробляє завдання та зміст соціально-педагогічного супроводу,

слідкує за їх виконанням, корегуючи в разі потреби, здійснює його моніторинг і оцінку.

Враховуючи основні проблеми, які можуть спостерігатися у дітей із сімей, постраждалих в АТО та особливості соціально-педагогічного супроводу, визначимо завдання, які стоять перед соціальним педагогом:

1) своєчасне виявлення дітей вищезазначеної категорії, які потребують соціально-педагогічного супроводу;

2) оцінка потреб дитини та її сім'ї та їх забезпечення;

3) вивчення соціального статусу дітей, впливу соціуму на їх поведінку;

4) відвідання дитини вдома, вивчення умов її життя, виховання, розвитку;

5) захист прав та інтересів дітей;

6) сприяння адаптації дітей в нових умовах; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в класі й у навчальному закладі в цілому; сприяння налагодженню взаємин з однолітками, учителями, батьками;

7) виявлення та активізація особистісних ресурсів дитини, використання їх для вирішення проблем та швидкої адаптації;

8) проведення просвітницької та профілактичної роботи як з дітьми, так і з батьками та педагогічними працівниками, впровадження профілактичних програм, спрямованих на протидію жорсткому поведженню й насильству в освітньому середовищі (навчальних закладах, сім'ї, соціумі);

9) формування умінь пережити втрату, моделей безпечної поведінки в ситуації ризику, розвиток важливих життєвих компетенцій, критичного мислення у дітей та дорослих;

10) формування у дітей соціально-позитивних ціннісних орієнтацій;

11) виявлення інтересів, здібностей дітей, залучення до гуртків;

12) оптимізація змісту і форм соціально-педагогічної та правової просвіти педагогічних працівників і батьків, соціального оточення, яке опікується дітьми; забезпечення розвитку психолого-педагогічної компетентності (культури) педагогів, батьків та ін.;

13) консультативна психолого-педагогічна допомога сім'ям з подолання життєвих труднощів та проблем;

14) надання консультацій та рекомендацій педагогічним працівникам, організація професійної супервізії, методичної підтримки, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом тощо;

15) здійснення співпраці між навчальним закладом, сім'ями та територіальними місцевими громадами, соціальними службами, застосування міжсекторальної взаємодії до вирішення актуальних питань соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей, постраждалих в АТО.

Зміст соціально-педагогічного супроводу ми визначаємо на основі нормативно-правових документів, поглядів на цю проблему науковців, з урахуванням сучасних соціально-економічних умов, інтересів, запитів і потреб дітей, батьків, можливостей педагогічного колективу та оточуючого середовища, враховуючи принципи системності, єдності, взаємозв'язку, взаємозумовленості змісту і технологій діяльності.

Аналізуючи дослідження з окресленої проблеми, слід відзначити, що більшість дослідників зміст соціально-педагогічного супроводу пов'язує з виховною діяльністю, сприянням адаптації дитини, задоволенням потреб дитини та сім'ї,

встановленням добрих взаємин дитини у сім'ї, школі, пов'язаних із навчанням, спілкуванням, побудовою міжособистісних стосунків, професійним самовизначенням.

Виходячи з такої широкої інтерпретації змісту, соціально-педагогічний супровід дітей із сімей, постраждалих в АТО ми розглядаємо в контексті створення сприятливих умов, необхідних для розвитку і саморозвитку особистості, для задоволення законних інтересів, свобод дітей, реалізації їх права на освіту, розвиток, сприяння виходу особи і сім'ї зі складних життєвих обставин та адаптації до умов оточуючого середовища.

Виходячи із змісту низки досліджень питань, які стосуються педагогічних умов (Н. Агаркова, В. Вакуленко, Т. Гуцан та ін.), ми визначаємо педагогічні умови як такі, що свідомо створюються фахівцями в педагогічній діяльності та які повинні забезпечити найбільш ефективне формування й протікання необхідного процесу.

Слід зазначити, що важливими для нашого дослідження в аспекті визначення умов ефективного соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей, постраждалих в АТО мають праці І. Зверєвої, А. Капської, Ж. Петровича, І. Пеші, М. Соляник та ін.

І. Зверєва вважає, що у процесі супроводу потрібно здійснювати комплексну оцінку потреб дитини та її сім'ї, яка передбачає: потреби дитини та здатність батьків їх задовольняти; фактори сім'ї та середовища, що впливають на дитину [7, с. 11].

І. Кирилюк зазначає, що при здійсненні супроводу потрібно надавати рекомендації для батьків щодо адаптації дітей до вимушеного переселення [11, с. 68].

Соціальний супровід (А. Капська, І. Пеша), який здійснюється з метою подолання життєвих труднощів, мінімізації негативних наслідків чи розв'язання проблем сім'ї може передбачати: 1) здійснення соціальної допомоги, надання соціальних послуг і соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості; 2) соціальне виховання, що передбачає створення умов та проведення форм роботи, спрямованих на оволодіння загальнолюдськими і соціальними знаннями, набуття соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій; 3) психологічну, соціальну і юридичну підтримку у розв'язанні різноманітних проблем; 4) консультування із подолання складних життєвих обставин; 5) збереження, підтримку і захист здоров'я членів сім'ї, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті їх внутрішнього потенціалу [4, с. 197].

Ж. Петрович зазначає одним із чинників якісного соціально-педагогічного забезпечення прав дітей – налагодження партнерської взаємодії між різними соціальними інститутами (державними структурами та неурядовими організаціями), фахівцями, які відповідно до своїх компетенцій працюють з дітьми, котрі опинилися у складних життєвих обставинах, та їхніми сім'ями на основі єдиної позиції та підходів. Основне завдання соціального педагога – оптимізація взаємодії усіх членів команди [7, с. 19].

І. Манохіна зазначає, що соціально-педагогічний супровід дітей із сімей, які постраждали у ході АТО має включати: 1) супровід процесу формування і розвитку особистості дитини (створення умов, формування самостійності, умінь орієнтуватися у складній соціальній реальності; вирішенні особистої кризової ситуації життя, пошуку своїх інтересів, відповідної соціальної ролі); 2) супровід середовища формування і розвитку дитини; 3) захист прав дитини; 4) соціальний захист (адресна допомога, у відповідності з індивідуальною життєвою ситуацією дитини, попередження виникнення різних проблем) [6].

Згідно аналізу наукової літератури (Н. Захарова, А. Капська) основними складовими змісту соціально-педагогічного супроводу мають бути: системний облік

таких дітей; інформаційна допомога; фахова оцінка ситуації; виявлення потреб та проблем дітей та їх сімей; сприяння в задоволенні потреб, отриманні допомоги, пільг, лікування, реабілітації, оздоровлення дітей, членів їх сім'ї; систематичні та комплексні заходи, спрямовані на подолання життєвих труднощів, збереження і підвищення соціального статусу дітей; врахування і захист інтересів та прав дитини; допомога в набутті необхідних соціальних навичок; соціально-педагогічна, психологічна корекція та підтримка; індивідуальне супроводження до служб чи закладів (у випадку необхідності); представництво інтересів дитини або членів сім'ї; моніторинг виконання заходів [3; 4].

А. Капська, І. Пеша визначають соціально-педагогічний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах як технологію, яка здійснюється поетапно.

Основними етапами соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей, постраждалих у ході АТО вважаємо такі.

Перший етап – *підготовчий*: визначення особливостей соціальної ситуації дитини, її оточення, діагностика психосоціальних характеристик дитини і середовища, на основі аналізу зібраної інформації формулюється проблема, визначаються потреби, цілі та завдання, прогнозується, моделюється майбутня діяльність, обираються методи й засоби діяльності, розробляється індивідуально-орієнтований план дій щодо вирішення проблем дитини та її соціального супроводу, документуються матеріали.

Другий етап – *реалізації*: забезпечення ефективного вирішення запланованих завдань (виведення зі стану кризи, гарантія соціальної захищеності), випробування запланованих методів та засобів, оцінка їх ефективності; психолого-педагогічне консультування дитини, що включає: 1) підтримку ресурсів емоційно-вольової сфери; 2) інформаційну допомогу (із правового захисту, вирішення проблемної ситуації тощо).

Третій етап – *рефлексії (підсумковий)* – аналіз та оцінка результатів соціально-педагогічного супроводу.

Тривалість етапів соціально-педагогічного супроводу визначає специфіка конкретного випадку, особливості соціальної ситуації дитини.

М. Соляник визначає, що для забезпечення ефективності роботи фахівців у плані реалізації технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах важливим є підвищення рівня знань спеціалістів; проведення заходів з підвищення їх кваліфікації [10, с. 61].

Отож у результаті аналізу наукових праць та враховуючи особливості сімей, постраждалих в АТО та основні проблеми, які можуть спостерігатися у дітей із таких сімей нами виокремлено такі *умови*, що забезпечуватимуть ефективність соціально-педагогічного супроводу: 1) *систематичність та комплексність надання соціально-педагогічної допомоги*; 2) *поетапність соціально-педагогічної діяльності*; 3) *застосування індивідуального підходу відповідно потреб дитини та сім'ї*; 4) *налагодження змінного середовища проживання дитини*; 5) *здійснення комплексної діагностики*; 6) *проведення просвітницької та профілактичної роботи з дітьми, батьками та педагогічними працівниками*; 7) *консультативна психолого-педагогічна допомога*; 8) *корекційно-реабілітаційна робота із подолання наслідків травмуючих обставин*; 7) *взаємодія соціального педагога з фахівцями та організаціями у наданні допомоги дітям*; 8) *забезпечення психолого-педагогічної компетентності соціальних педагогів, вчителів, батьків*.

Висновки. Отже, соціально-педагогічний супровід дітей, із сімей, постраждалих в ході АТО забезпечує надання комплексної своєчасної соціальної, педагогічної, психологічної, правової допомоги дітям та їх сім'ям, сприяє створенню умов для успішного соціалізації дітей.

1. Закон України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
2. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
3. Захарова Н. Соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах / Н. Захарова // Вісник Запорізького національного університету. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/80/13929-socialno-pedagogichni-suprovod-simej-vaki-opinilis-u-skla-dnix-zhittvevix-obstavinax.html>
4. Капська А. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. Капська, І. Пеша – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с
5. Курагина Г. Социально-педагогическое сопровождение подростка из многодетной семьи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Г. Курагина. – СПб., 2005. – 195 с.
6. Манохіна І. Соціальний супровід як форма соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування / І. Манохіна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/manohina-iv-sotsialniv-suprovod-yak-forma-sotsialno-pedagogichnovi-roboti-z-ditmi-sirotami-ta-ditmi-pozbavlenimi-batkivskogo-pikluvannya/>
7. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / За заг. ред. І. Звереві. – К. : Держсоцслужба, 2007. – 144 с.
8. Петрочко, Ж. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. ... д-ра пед. наук, спец.: 13.00.05 – соціальна педагогіка / Ж. Петрочко. – К. : Ін-т проблем виховання, 2011. – 44 с.
9. Пятницкая Е. Психология травматического стресса: учебное пособие / Е.В. Пятницкая. – Балашов: Николаев, 2007. – 140 с.
10. Соляник М. Соціально-педагогічна підтримка сімей у складних життєвих обставинах та шляхи її здійснення / М. Соляник // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 11 Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Вип. 18. – К. : НПУ імені М. Драгоманова, 2014. – С. 59–65.
11. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н. Бочкор, Є. Дубровська, О. Залеська та ін. – К. : МЖПЦ “Ла Страда-Україна”, 2014. – 84 с.
12. Шпак О. Соціально-педагогічний супровід у системі адаптації молодого вчителя / О. Шпак, Н. Углярєнко // Молодь і ринок. – 2005. – № 5 (15). – С. 5–10.

The article substantiates the need of assistance for children from families who have suffered from ATO (anti-terrorist operation). It is established that the prevailing type / technology of work with such families is support. The concept of the term “support” in social, pedagogical, social-pedagogical aspects is defined. The condition of social-pedagogical support to children from such families are determined.

Key words: *difficult life circumstances, families in difficult life circumstances, internally displaced persons, children from families who have suffered from ATO, traumatic stress, post-traumatic stress disorders, support, social support, pedagogical support, social-pedagogical support.*

doi:10.15330/esu.10.165-172